

Päť podôb rakúskeho historického románu

ROMAN MIKULÁŠ

Ústav svetovej literatúry SAV, Bratislava

ABSTRAKT

Historický román je žáner, ktorý v súčasnosti spájame s menami ako Patrick Süskind, Christoph Ransmayr alebo Robert Schneider, teda s „klasikmi“ literárnej postmodernity. V príspevku sa venujem aspektom výskumu a uvažovania o historickom románe, skicu-jem kontúry jeho vývoja ako žánru v nemecky hovoriacich krajinách a napokon sa sú-stredím na konkrétne podoby historického románu, špecifických poetických konceptov, aké zastupujú rakúski autori Robert Menasse, Christoph Ransmayr, Robert Schneider, Peter Henisch a Josef Haslinger.

1. NIEKOĽKO NEVYHNUTNÝCH POZNÁMOK

K POJMU HISTORICKÝ ROMÁN

Z POHLADU LITERÁRNOVEDNEJ GERMANISTIKY

Ak upriamime pozornosť na súčasný historický román, rýchlo narazíme na jeho súvislosti s postmodernou. Ecovo *Meno ruže* (1980) ako ústredný text literárnej post-modernity vôbec je zároveň historickým románom. Aj v nemeckej literatúre sledujeme úzku spojitosť postmodernej literatúry a žánru historického románu, napríklad pri kľúčových dielach nemeckej (Patrick Süskind: *Das Parfum*, 1985) alebo rakúskej postmodernity (Christoph Ransmayr: *Die letzte Welt*, 1988, Robert Schneider: *Schlafes Bruder*, 1992) ide žánrovo o historické romány. Rehabilitácia rozprávania, konštatovaná v kontexte postmodernity v osemdesiatych rokoch 20. storočia, sa preto do veľkej miery bude týkať práve historického rozprávania.

Pri práci s pojmom „historický román“ budem vychádzať z jeho širšieho chápania, ako ho sformuloval Erik Schilling, ktorý pod historickým románom chápe texty, ktorých „aspoň jedna časť naratívnej štruktúry spočíva na nejakej historickej udalosti, historickej osobnosti alebo historickom texte. Pritom sa atribút ‚historický‘ poníma tak, že príslušná udalosť nemá žiaden bezprostredný a kolektívne vnímateľný dosah na súčasnosť“¹ (Schilling 2012, 16).

V popredí historického románu primárne stojí kritické spracovanie kultúrneho dedičstva a reflexia problémov konštruovania/konštruktivity historického povedomia, ale máme tu aj celú paletu iných, nových alebo inovatívnych foriem a funkcií

historického románu.² A práve táto druhá kategória, ako sa zdá, zbavuje tento žáner atribútov tradičnosti a v istom zmysle aj pachute triviálnosti.

Keď čítame historické romány ostatných, povedzme 30 rokov, môžeme konštatovať, že pojem súčasný historický, resp. metahistorický román implikuje práve tieto inovatívne formy a funkcie. Jeho funkcia spočíva, ako sa na konkrétnych textoch ukáže, v kritickej rekapitulácii historických faktov v zmysle naratívnych konštruktov a v konštruovaní alternatívnych konceptov historiografického rozprávania.

Klasické „prerозprávanie“ dejín patrí do rámcových podmienok žánru historického románu ako takého. K tomu sa pridružuje autoreflexívny moment naratívneho stvárnenia histórie, ktorý zviditeľňuje multiperspektívnosť v nazeraní na historický fakt. Navzájom si konkurujúce perspektívy, „nespolahlivý“ rozprávač a fragmentárnosť rozprávania predstavujú hlavné ingrediencie súčasného historického románu.

Na vybraných rakúskych románoch však budeme môcť sledovať aj ďalší výrazný znak, rekonštrukciu historickej udalosti z perspektívy individua, subjektu, ktorý túto udalosť funkcionalizuje v duchu rozprávania/konštruovania vlastnej identity. Takéto rozprávania je späté s perspektívou reflektujúceho subjektu a aspekt historickej fakticity v tomto zmysle nezohráva žiadnu podstatnú rolu.

Príklady rôznych podôb tzv. „postmoderného historického románu“ uvedených v tomto príspevku naznačujú, aká pestrá môže byť paleta textov, ktoré sa reálne subsumujú pod týmto pojmom. V každom prípade tu vždy pôjde o stret dvoch komunikačných systémov, historiografie a literatúry, ale práve táto základná schéma žánrového diskurzu okolo historického románu dáva literárnovedným reflexiám istú stabilitu a orientáciu. Regularity oboch systémov sa prirodzene objavujú vo svojej svojbytnosti ako argumentačné pozadie predmetného uvažovania. S týmito komunikačnými systémami sa spája aj ich základné kódovanie,³ na jednej strane ide o istý stupeň pravdivosti historických faktov, na druhej strane o literárnosť, kontingentnosť, fikčnosť.

Tradičné formy a funkcie literárnej realizácie dejín sa však podľa Ansgara Nünninga v ostatných 30 rokoch podstatne zmenili. Nünning hovorí o paradigmatickej zmene v historickom románe (Nünning 2002, 544).

V germanistickej literárnej vede sa na opis celého radu zmien tohto žánru často objavuje pojem *hybridizácie historického románu* (545), označujúci proces, v ktorom si fikcia osvojila nielen predmet historiografie, ale aj špeciálne znaky diskurzov historiografie a teórie dejín. Môžeme to formulovať aj tak, že žáner historického románu integroval isté nové diskurzívne polia. Pre tento druh textov sa zvyčajne používa pojem historiografická metafikcia (historiographic metafiction). Nünning píše: „Zatiaľ čo štúdie... o historickom románe ešte pred niekoľkými rokmi takmer ako topos vysúvali do popredia ‚krízu historického románu‘, medzičasom môžeme pokojne opäť hovoriť o renesancii dejín v súčasnej literatúre“⁴ (Nünning 1995, 1).

V úvode skonštatované spriahnutie postmodernity a žánru historického románu by bolo možné reflektovať z viacerých perspektív, ale stálo by za zváženie, či toto spriahnutie platí až dodnes, či má historický román v nemeckej, resp. rakúskej literatúre dnes také dominantné miesto, ako to bolo v osemdesiatych a deväťdesiatych rokoch 20. storočia.

Vývin žánru historického románu je aspoň v Nemecku pomerne dobre preskúma-

ný.⁵ Čo sa týka teórie historického románu, v nemeckom kontexte sú prominentné práce Ansgara Nünninga (1995). Nünningove úvahy sú postavené na kulturologicko-naratologickom fundamente.⁶

Dôležitými kritériami na určenie istej príznakovej dominanty je tak kvantitatívna distribúcia historicky doložených, resp. fiktívnych zložiek príbehu, ako aj kvalitatívne znaky stupňa jednoznačnosti deklarovania fikčnosti príbehu. Takisto dôležitým kritériom sú mimotextové referenčné polia, či ide o dejinné udalosti, alebo či sa tieto referencie týkajú problematiky historiografie alebo teórie dejín.⁷

2. ZOPÁR NEVYHNUTNÝCH POZNÁMOK K POZÍCII HISTORICKÉHO ROMÁNU V DEJINÁCH SÚČASNEJ NEMECKEJ A RAKÚSKEJ LITERATÚRY

Hans Georg Peters v roku 1963 formuloval na margo problematiky historického románu nasledovný zaujímavý postreh:

Duchovná klíma dnešnej doby je pre historický román všetko iné len nie priaznivé. ... Román dnešnej doby... sa dištancuje od „antikvárneho“ a „monumentalistického“ nazera-
nia na minulosť. ... Jeho jediná šanca spočíva v smere ozvláštnenia historického elementu
s cieľom zmerať a revidovať naliehavé problémy dneška na pozadí histórie, ktorá sa medzi-
časom stala zameniteľnou metaforou⁸ (Peters 1963, 16).

V šesťdesiatych rokoch sa v nemeckom prostredí takmer úplne pozastavila pro-
dukcia žánru historického románu. Pre ideologicky kritickú a angažovanú literatúru
programaticky rekurujúcu na žitú súčasnosť tento žánr nemal žiadne existenčné
opodstatnenie.⁹ Stratou záujmu literárneho publika o historický román sa dostal ten-
to žánr aj na perifériu jeho literárnovedného výskumu. Literárna veda ho identifikuje
ako „bastard“, niečo medzi historiografiou a literatúrou, niečo medzi gýčom, hero-
izmom a šovinizmom (Kohpeiß 1993a, 12f).

Už v sedemdesiatych rokoch však dochádza k renesancii historického rozprávania
(Kohpeiß 1993b, 244) a k produkcii formálne zaujímavých textov.¹⁰

Situácia sa ale zmenila ešte raz, predovšetkým pod vplyvom intenzívnej teoretic-
kej revízie historiografie v osemdesiatych a deväťdesiatych rokoch.¹¹ Tým sa zmenil aj
referenčný rámec historického románu, zmenila sa optika tohto žánru. V nemeckej
literatúre vznikla celá paleta rôznych „iných“ typov historického románu,¹² ktoré si
získali široké publikum. Zmenila sa tak úloha historického románu v zmysle jeho
prijatia do systému „vysokej“ literatúry.¹³

Dejiny, resp. kultúrne spomínanie, prežívajú v nemeckom kultúrnom prostredí
istým spôsobom opäť konjunktúru. Nünning píše:

To, že témy ako „dejiny“ a „kultúrne spomínanie“ prežívajú už dlhší čas skutočnú kon-
junktúru, sa neprejavuje hľadám v žiadnom inom žánri tak výrazne ako v historickom ro-
máne. V mnohých národných literatúrach sa tento žánr vyšvihol na úroveň populárneho
médiu, v ktorom sa dá sledovať nielen príklon k histórii, kritické vyrovnávanie sa s kultúr-
nym dedičstvom a zintenzívnená reflexia základných problémov konštruovania historic-
kého zmyslu, ale ktorý dokázal vyvinúť ako taký pozoruhodnú paletu inovatívnych foriem
a funkcií¹⁴ (Nünning 2002, 541).

Mali by sme sa ale pýtať, ktoré vlastnosti (postmoderného) historického románu sú zodpovedné za jeho atraktivitu pre široké čitateľské publikum. Jedným z najvýraznejších aspektov tejto tendencie je, ako to vyjadruje aj Nünning, výrazná modifikácia žánru „historického románu“, preto sa v odbornej literatúre hovorí o heterogénnom alebo syntetickom žánri.

Hovoriť o žánrovom type „postmoderného historického románu“ nie je vôbec jednoduché. Schilling konštatuje veľkú šírku variácií textov, ktoré sa priradujú k tomuto žánru. (Schilling 2012,16) A napokon podobne ako A. Nünning aj Friedrich tvrdí, že „koncentrácia na históriu je spojená so vznikom nových foriem...“¹⁵ (Friedrich 2013, 6).

Výber textov je primárne motivovaný touto viacnásobne konštatovanou diverzitou v spektre možností stvárnenia dejín v médiu fikcie. Explicitne sa tu vzťahujem na Nünningovu výpoveď: „Táto mnohotvárnosť opäť podporuje tézu, že žánre ako historický román, historická dráma a fikcionálna biografica za ostatné roky vyprodukovali pozoruhodne širokú paletu nových foriem“¹⁶ (Nünning 2002, 549).

3. PÄŤ PODÔB RAKÚSKEHO HISTORICKÉHO ROMÁNU

Na zviditeľnenie diverzity pojmu súčasný, resp. postmoderný historický román, som zvolil exemplárne päť diel:

1. Robert Menasse: *Die Vertreibung aus der Hölle* (2001)
2. Robert Schneider: *Schlafes Bruder* (1992, sl. Ladislav Šimon, Slovenský spisovateľ 1997)
3. Christoph Ransmayr: *Die Schrecken des Eises und der Finsternis* (1984)
4. Peter Henisch: *Vom Wunsch, Indianer zu werden: Wie Franz Kafka Karl May traf und trotzdem nicht in Amerika landete* (1994)
5. Josef Haslinger: *Jáchymov* (2011)

„Väčšine opisných modelov chýba typologická diferencovanosť, a takisto vytesňujú poetologické, naratologické a funkcionálno-historické otázky“,¹⁷ píše Nünning. (Nünning 2002, 549). Výskum žánru historického románu je jednotný v názore, že postmoderné varianty historického románu sa zásadne líšia od tradičného modelu, avšak žiadna žánrová typológia zatiaľ nespĺňa predpoklady na obsiahnutie inovácií týchto „iných“ foriem povedzme v podobe nejakej klasifikácie. Ani môj príspevok si nekladie takéto ambície.

3.1. Konštrukcia dejín ako proces spomínania a zabúdania.

Robert Menasse: *Die Vertreibung aus der Hölle* (2001)

Menasseho text tematizuje problém, akým spôsobom je možné spracovať, alebo povedzme, zvládnuť komplexnosť dejinných udalostí.¹⁸ *Vyhnanie z pekla* prepája dva životné príbehy. Jeden je spojený s historickou postavou Samuela Manasseh ben Israhela, Spinozovho učiteľa, druhý s fiktívnou postavou viedenského historika Viktora Abravanela, ktorý vyrastá v období druhej republiky. Tieto dve biografie sú relatívne vzdialené, tak topograficky, ako aj časovo, avšak majú mnohé styčné body. V prvom rade ide v oboch prípadoch o hľadanie židovskej identity, o proces, ktorý je sprevádzaný zatajovaním židovského pôvodu, nenávisťou voči sebe.

Manasseho životný príbeh sa začína katastrofickým scenárom s horiacimi domami. Naopak, Viktor Abravanel prichádza na svet v historický deň podpísania štátnej zmluvy, slávneho začiatku druhej republiky, a síce priamo pred zámkom Belvedere, kde bola zmluva podpísaná a kde Leopold Figl vyhlásil Rakúsko za slobodné.

Oba životné osudy sú poznačené skúsenosťami vylúčenia zo spoločenstva, skúsenosťami odcudzenia od rodiny, od priateľov a pod.

Manasseho štúdium v jezuitskej škole a neskorší útek z Portugalska do Amsterdamu spolu s jeho rodinou nie sú úplne identické s elementmi biografie historickej osobnosti Manasseho. Mnohým recenzentom pripomínajú skôr biografiu židovského heretika Uriela da Costu, ktorý je v nemeckom literárnom kontexte známy hlavne z novely Karla Gutzkova „Der Sadduzäer von Amsterdam“ (1834).

Druhá veľká dejová línia sa tiahne od osláv dvadsiateho piateho výročia maturity, uprostred ktorej Viktor otvorí tabuizovanú tému nacistickej minulosti svojich bývalých učiteľov. Viktor svojím počínaním vyvoláva typické reflexy zahmlievania, zatajovania, aké sú príznačné pre Rakúsko druhej republiky. Viktorov záujem sa týka historického obdobia nacizmu. K tomuto obdobiu smeruje jeho biografica rovnako ako z druhého smeru biografica Manasseho, ktorá je poznačená antisemitizmom a prenasledovaním na Pyrenejskom polostrove. Holokaust je aj pre Viktora neuchopiteľným fenoménom, vytesneným praktikami zamlčovania, zastierania, zabúdania.

Zaujímavý moment príbehu je, že Viktorov otec pochádza z rodiny, ktorá sa hrdí tým, že pochádza priamo od kráľa Dávida. Ale podobne ako Viktorovi spolužiaci a učitelia nie je schopný reflektovať minulosť. Páchatelia a obeť akoby v Rakúsku uzavreli nejakú paradoxnú dohodu – obe strany zatajujú, toto ich konanie je však motivované rôzne.

Vráťme sa ale k žánrovej problematike: Je *Vyhnanie z pekla* historický román? Ako by sa dalo odpovedať? Je to v každom prípade román o dejinách. Ale *Vyhnanie z pekla* je aj románom o spomínaní, reflektuje spoločenské praktiky spomínania a zabúdania, problematiku moci v historickom diskurze, od akých faktorov dejinné povedomie vôbec závisí. Na postave Viktora ako študovaného historika Menasse predvádza celú paletu tejto problematiky. Viktor koná ako historik a ako historik vie, čo znamená autentickosť spomínania, čo znamená mať skúsenosť a čo znamená spomínať si: Viktor vraví: „Nikto nie je taký bohatý na materiál a má tak málo potuchy ako takzvaný súčasník“¹⁹ (Menasse 2001, 389). Aj Mané musí sledovať, ako jeho otec útek z Portugalska deformuje, prispôsobuje, mení, až kým tomuto deformovanému príbehu sám nezačne veriť.

3.2. Historická antropológia – hypertrofia zmyslového vnímania.

Robert Schneider: *Schlafes Bruder* (1992, sl. Ladislav Šimon, *Sestra spánku*, Slovenský spisovateľ, 1997)

V románoch tohto typu je súčasnosť produktom nekonečného množstva alternatív, rozhodnutí a náhod, bez jednoznačných ‚monokauzálností‘. Inscenujú interakciu medzi literatúrou a vednou disciplínou na pláne historickej antropológie. Ide však o iné perspektívy, nie o veľké dejinné udalosti, ale o aspekty všedného dňa, o samozrejmosť, o historické dispozície ľudského bytia. Na druhej strane treba upozorniť aj

na skutočnosť, že historiografia ponúka literatúre isté diskurzívne predpoklady. Literatúra prináša do tohto diskurzu základné epické dispozície, rozpráva príbehy ľudí, vyjadruje ich emócie, ich životné súvislosti, pravidlá sociálnej interakcie. Tento psychologický plán zhodnocuje aj to, čo je z historického aspektu zdanlivo nepodstatné. Dalo by sa to nazvať psychologická/individuálna autenticnosť, v historiografii sa v tomto zmysle hovorí o „personalizácii dejín“.²⁰

Všedné vnímanie, uvažovanie a konanie reflektované v historickej perspektíve dostáva istú pridanú poznávaciu hodnotu. Už dávnejšie sa tým zaoberajú relatívne mladé historické disciplíny, ako historická antropológia, dejiny mentalít, mikrodejinny a pod. Jedným z prínosov kultúrnej antropológie je reflexia telesnosti. Zmyslové vnímanie a znakový charakter tela sa stávajú aj kľúčovými témami literatúry. U Süskinda to bol čuch, u Roberta Schneidera je to sluch. Jeho hypersenzibilný hrdina Johannes Elias Adler prežíva svet primárne sluchovo. Je to človek na okraji spoločnosti, ktorý má hraničné skúsenosti so svojou individualitou, telesnosťou (mužnosťou), zmyslosťou, inakosťou a sociálnou konvenciou. Jeho skúsenosti sú nedeliteľné, nie je možné ich sprostredkovať, keďže neexistujú prostriedky ich sociálnej komunikácie.

Čo ale podmienilo takýto zvýšený záujem o zmyslosť, o zmysly v literatúre? Možno to súvisí v prvom rade s konštrukciou identity postmoderného človeka. Kto sa chce definovať ako individuum, je primárne odkázaný na vlastné skúsenosti, a samozrejme aj na zmyslové vnemy. Vnem je tu základnou antropologickou konštantou.

Sestra spánku je však aj román s jednoznačne určeným historickým pozadím. Odohráva sa v čase Napoleona a siaha do rokov znovunastolenia feudálneho poriadku okolo Viedenského kongresu. Je ale zmysluplné, aby sa o ňom vôbec hovorilo ako o historickom románe, a nie skôr ako o umeleckom románe? Nejde tu predsa o rekonštrukcie historických udalostí. Johannes Elias Adler prichádza na svet v roku 1803, šliapačom dúchadiel na orgáne sa stáva v roku 1815. V tom istom roku vyhorí Eschberg. V roku 1820 prichádza do Eschbergu šovinistický kazateľ Corvinus Feldau z Feldbergu, v tom čase Európu zasiahne vlna liberálnych revolúcií, ale nič z toho sa Eschberg ani Eliasa nedotýka.

Vráťme sa preto k otázke, či vôbec ide o historický román. Tzv. historické udalosti, ktoré sú orientačnými bodmi pre hrdinov historického románu, sú v jeho tradičnom variante akýmsi lešením, po ktorom sa hrdina pohybuje, v *Sestre spánku* nemajú žiadnu relevanciu, nie sú žiadnymi koordinátami, v ktorých by sa mohla textová komunikácia pohybovať. Miesto konania deja, prevažne je to dedinka Eschberg, sa síce dá topograficky, ako aj časovo v románe bližšie určiť, ale takéto určenie zostáva irelevantné. Eschberg reprezentuje miesto samoty, miesto bez Boha, miesto, ktorého obyvateľia, telesne a duševne zdegenerovaní incestom, chorobami, hladom, nemajú šancu na život, pohyb, budúcnosť. A napokon zanikajú so štruktúrami, ktoré reprezentovali.

Z uvedeného vyplýva, že označenie tohto románu ako historický, sa môže zdať trochu vágne. Ale ak to nie je historický román, môžeme sa spýtať: tak potom je to čo? Tu narážame na známe mantinely žánrových označení. *Sestra spánku* je do istej

miery aj umelecký román. V tomto zmysle je však dosť špecifický, keďže na mieste, kde by sa mala začať Eliasova umelecká kariéra, sa táto paradoxne končí.

Čudák ako hrdina príbehu situovaného do alpskej dedinky – to zasa pripomína žáner Heimatromanu²¹ (P. Rosegger, L. Ganghofer atď.). Ak Adlerov príbeh má byť Heimatroman, potom je veľmi špecifický, alebo, ako to vyjadril prof. Helmut Karasek v Literárnom kvartete: *ein böser Heimatroman*²² („zlostný zošitový román“). Na tento román sa celkom jednoznačne nehodí ani jedno žánrové označenie. Prvoplánové motívy Heimatrománu Schneider nemôže jednoducho naratívne obísť. Autorovi ale nejde o stvárnenie života na dedine.²³ V centre pozornosti je individuum, čudák, outsider, génius, hypersenzibilný antihrdina, ktorý je iný tak svojím talentom, ako aj svojimi deficitmi. Ide o text, ktorý má v sebe aspekty historického románu, ale namiesto toho sa sústreďuje na jednotlivca, a práve táto individuálna perspektíva vytvára protipól k spoločenským peripetiám doby, ktoré ale zostávajú margináliami.

3.3. Modulácie cestopisného a dobrodružného románu – historické romány s objaviteľskou tematikou.

Christoph Ransmayr: *Die Schrecken des Eises und der Finsternis* (1984)

„Pre pohľad na historický román postmodernej na strane nemeckej písucich autorov nepostrádateľný je román Christoph Ransmayra *Posledný svet* (1988)²⁴ (Schilling 2012, 12). Napriek tomuto nepopierateľne správne konštatovaniu volím v literárnovedných reflexiách o historickom románe možno menej exponovaný, avšak nie menej paradigmatický román Christoph Ransmayra *Die Schrecken des Eises und der Finsternis* (1984, Hrôzy ľadu a temnoty).²⁵ Ide o výpravu do neznámych regiónov sveta, pričom špecifikom je, že cestujúci súčasnosti idú po stopách historických výprav. Tu by sme mohli hovoriť o moduláciách cestopisného románu, resp. historického románu, alebo skôr o tom, že nejde ani o jedno z toho. Znova je tu relevantný aspekt preskupovania skutočného a fiktívneho.²⁶ Dochádza ku kombinácii správ o súčasných a historických expedíciách.

Témou Ransmayrovho románu je jedna z najznámejších epizód z dejín rakúskych objavov, rakúsko-uhorskej polárnej expedície, ktorú viedol poručík námorníctva Carl Weyprecht a priekopník alpského horolezectva Julius Payer loďou „Admiral Tegetthoff“ v rokoch 1872–1874. Tu treba dodať, že v roku 1876 vyšla autentická správa z výpravy, ktorú vo Viedni vydal Julius Payer pod názvom *Die österreichisch-ungarische Nordpol-Expedition in den Jahren 1872–1874* (vo vydavateľstve Alfreda Holdera). Správa referuje o uviaznutí lode v ľade, o chorobách, vyčerpaní, hlade a smrti, napokon o záchrane tým, že objaviteľov to ženie smerom k neobjavenej krajine – všetko sú to motívy dobrodružnej literatúry. Ransmayr pripája k historickému cestopisu paralelnú dejovú líniu: Fiktívna postava Josef Mazzini, rodák z Terstu, ktorého prastrýko Antonio Scarpa bol námorníkom a členom posádky na lodi „Admiral Tegetthoff“. Mazzini má výnimočnú príležitosť cestovať na nórskej výskumnej lodi smerom k Zemi Františka Jozefa, ale z večného arktického ľadu sa už naspäť nedostane.

Ransmayrov cestopis sa odvoláva na historické pramene. Autor si získava „viero-hodnosť“ predstieraním vedeckých metód historiografie. Tento druh románu relativizuje historickú skúsenosť. Štruktúru takéhoto románu určuje kontrastovanie rôznych

časových úrovni.²⁷ Z tohto aspektu je zaujímavý postreh E. Schillinga: „Na reflektovanie otázok časovosti sa historický román priam ponúka, lebo prepojením viacerých historických úrovni neustále nastoľuje otázku vzťahu minulosti a súčasnosti“²⁸ (12).

Okrem toho sa román vzťahuje na topografické skutočnosti, ktoré evokujú vzdialenosť od civilizácie, prieniky do oblastí bez dejín, čo je opäť typické pre postmodernú literatúru, ktorá často prejavuje afinity pre periférie.

V tomto bode je príznačné pozorovanie E. Schillinga, ktorý píše: „... aj skúmanie topografického stvárnenia možno prinesie zaujímavé poznatky o historickom románe od čias postmoderny. Nápadné je napríklad, že mnohé romány sa najprv explicitne koncentrujú na protiklad centra a periférie, tento protiklad ale v priebehu deja presunú inam alebo úplne eliminujú“²⁹ (18). To sa týka napríklad aj Ransmayrovho novšieho románu *Der fliegende Berg*, 2006.

3.4. Dejiny podmieňovacím spôsobom

Peter Henisch: *Vom Wunsch, Indianer zu werden: Wie Franz Kafka Karl May traf und trotzdem nicht in Amerika landete* (1994)

Ako štvrtý typ historického románu uvediem knihu Petra Henischa s veľmi zvláštnym názvom rekurujúcim na Kafkovu prozaickú skicu (*Wunsch, Indianer zu werden*, 1913) *Vom Wunsch, Indianer zu werden: Wie Franz Kafka Karl May traf und trotzdem nicht in Amerika landete* (O želaní stať sa Indiánom: Ako Franz Kafka stretol Karla Maya a napriek tomu sa nedostal do Ameriky) z roku 1994. Tento titul zastupuje romány, v ktorých vystupujú známe historické osobnosti, ale historické udalosti, o ktorých sa v románe rozpráva, sa nikdy nestali.³⁰ Názov Henischovho románu je zároveň jeho programom. Obsahuje dvoch literárnych antipódov, dve identity, ktorých niečo spája – a spája ich fikcia.

Ide o radikálnu fikciu, ale za ňou sa vynára jedna zaujímavá otázka, týkajúca sa historického románu ako žánru vôbec, otázka pomeru fiktívneho a historicky, teda vedecky overeného, ale aj literárneho ako historického (literárnohistorického). E. Schilling konštatuje:

Historický román autori od roku 1980 nepíšu len preto, aby sebareflexívne uvažovali o vzťahu medzi históriou a fikciou (resp. historiografiou a literatúrou) alebo aby propagovali návrat k rozprávaniu, tento žáner sa ponúka aj na literárne objasnenie literárnohistorických problémov, na aplikáciu literárnovedných teórií v médiu fikcie alebo na revíziu rôznych foriem vnímania časovosti a konceptov času³¹ (12).

V Henischovom prípade ide o radikálnu fikciu dejín – a síce prvkov dejín literatúry a môžeme sa pýtať, do akej miery má zmysel takto radikálne deformovať priebeh historických udalostí. Pre takýto typ historického románu sa v nemeckom jazykovom prostredí používa o. i. pojem „virtuálne dejiny“ pochádzajúci od historika Nialla Fergusona (1999). Zmysel virtuálnych dejín podľa neho spočíva v uvažovaní o alternatívnych dejinných konšteláciách, čo zároveň umožňuje reflektovať kontingentnosť života vôbec. Nie je treba extra zdôrazňovať, že v takýchto spôsoboch uvažovania o dejinách dostáva kategória náhody nový náboj. Takéto uvažovanie o alternatívnych dejinách, spojené s ústrednou otázkou „čo by sa stalo, keby...?“ nie je v historiografii ničím novým.³² V podstate ide o kontrastovanie ‚monokauzálností‘ ako modelu vy-

svetľovania dejín, ide ale aj o istý druh docenenia odkazu teórie chaosu v duchovných.

Fikcia akoby sa postavila na odpor faktu, ktorý sa zdá byť iba výsledkom nejakej hazardnej hry. Ide o experiment, vyplývajúci z kolízie fikcie a fakticity. Takéto experimenty sú sprevádzané istým stupňom skurility, inakosť znázornenej dejinnej alternatívy je podčiarkovaná inakosťou, alternatívnosťou postáv, ako je Mazzini alebo Johannes Elias Adler.

Pozrime sa teraz, ako to vyzerá s Henischom a jeho románom *O želaní stať sa Indiánom*. Tento názov je programatický: Franz Kafka sa nikdy nestretol s Karlom Mayom a nikdy nebol v Amerike. Celý príbeh by sa dal vyrozprávať v podmienovacom spôsobe, alebo inak, celý príbeh by sa mal čítať podmienovacím spôsobom. Ide o vyrozprávanie ahistorickej udalosti za použitia historického personálu.³³

May sa identifikuje so svojimi literárnymi postavami, a aj Kafka sa identifikuje s jeho vlastnou literárnou postavou Rossmanna, cestujúceho do Ameriky. Spisovateľ sa stáva protagonistom svojej knihy, avšak ako dejová konštelácia iného románu, v našom prípade Petra Henischa.

Ďalším príkladom takéhoto dvojitého lomu, ako princípu Henischovho románu, sú postavy Robinson a Delamarche, Kafkovi spolupasažieri v Henischovom románe, Kafkove postavy v jeho románe Amerika. Navyše, pri seanse, pri ktorej Klára May, Karl May a Kafka vzývajú duchov, sa objaví Kafkov otec, ako keby práve vyskočil z jeho poviedky *Ortiel*.

Henisch inscenuje stretnutie dvoch principiálne rozličných autorov na pláne fikcie. Ale my takéto stretnutia autorov a ich poetík poznáme skôr z oblasti porovnávacej literárnej vedy.

3.5. Historický román ako dokumentárna fikcia – tragédie nedávnej minulosti

Josef Haslinger: *Jáchymov* (2011)

Posledný typ historického románu sa o. i. dotýka aj otázky, kedy začínajú byť udalosti dejinnými udalosťami. Iring Fetscher sa v recenzii románu Tilmána Spenglera *Lenins Gehirn* (Leninov mozog) na margo tejto problematiky vyjadruje nasledovne: „Keby niektoré osoby nežili až do nedávnej minulosti..., mohli by sme ho nazvať ‚historickým románom‘“³⁴ (Fetscher 1991, 122). To bolo v roku 1991. Medzičasom Spenglerov román vari už dozrel a stal sa z neho „historický román“. Tým chcem naznačiť, že Fetscherova argumentácia nebude asi veľmi nosná.

V Haslingerovom *Jáchymove* ide o historické udalosti, ktoré sa odohrávali v štyridsiatych, päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch 20. storočia v bývalom Československu. Možno trochu kurióznym je fakt, že autor Josef Haslinger pochádza z inej doby, narodil sa v roku 1955, pochádza z inej krajiny, z Rakúska, a pochádza z iného politického systému.

Kľúčový príbeh Bohumila Modrého, člena národného hokejového mužstva, ktoré sa v roku 1947 v Prahe stalo majstrom sveta, je rámovaný náhodným stretnutím fiktívnej postavy rozprávača, vydavateľa Anselma Findeisena, exulanta z NDR žijúceho vo Viedni a tanečnice Blanky Modrej, dcéry Bohumila Modrého, v hoteli Radium

Palace v Jáchymove, kde mu Blanka Modrá začne rozprávať príbeh svojho otca, ktorý už v tridsiatych rokoch bol športovou hviezdou. Tento rámcový dej Blanka v komprimovanej podobe vyjadrí slovami: „Neprišla som na liečenie. ... Chcela som si pozrieť uránové bane, kde komunisti trýznili môjho otca, ktorý napokon zomrel na následky ožiarenia“³⁵ (Haslinger 2011, 52).

Jeho športové úspechy, ako aj úspechy celého hokejového tímu, boli slabým argumentom proti komunistickému režimu. Všetci boli presvedčení, že zvíťazili pre mladá Československo. Bohumila Modrého odsúdia na 15 rokov na nútené práce v uránových baniach v Jáchymove. Po piatich rokoch, v roku 1955, ho prepustia na smrť chorého. Bohumil Modrý zomiera 21. júla 1963, má len 46 rokov.

A máme tu ešte jednu paralelu. Findeisen má svoje skúsenosti s diktatúrou, bol občanom NDR. Haslinger teda na dvoch plánoch predvádza principiálnu patológiu totalitných režimov. Táto historická pointa spočíva v odhalení princípu primitívneho zastrasovania a prenasledovania motivovaného strachom systému z vlastného zlyhania, ale tragika Bohumila Modrého spočíva v tom, že tejto krajine chcel zostať verný, lebo veril a dúfal.

Ide o rodinný príbeh zasadený do dejinných politických súvislostí bývalého Československa. Je to kniha, ktorá, podobne ako vyššie spomínané romány, osciluje medzi fikciou a realitou, často sa používa na tento druh literatúry pojem Doku-Fiktion, alebo dokumentárny historický román. Wolfgang Schneider to formuluje vo svojej recenzii v FAZ (7. 10. 2011) nasledovne: „Je to dokumentárny prípad z dejín hrôzy 20. storočia.“³⁶

K dokumentárnemu plánu patria aj detailné informácie z dejín hokejového športu v Československu, o jednotlivých zápasoch, o zložení tímu, o priebehu stretnutí a o ich výsledkoch. Haslinger do príbehu zakomponúva aj exkurzy do politických dejín. Jeho román je postavený na rozhovoroch s herečkou Blankou Modrou z Burgtheatra, dcérou Bohumila Modrého, a na štúdiu archívneho dejinného materiálu.

POZNÁMKY

¹ „[...] die in wenigstens einem für die Handlung fundamentalen Erzählkern auf einem historischen Ereignis, einer historischen Persönlichkeit oder einem historischen Text beruhen. Dabei ist das Attribut 'historisch' so zu verstehen, dass das entsprechende Ereignis keine unmittelbar und kollektiv wahrzunehmenden Konsequenzen mehr für die Gegenwart hat.“

² Hans Vilmar Geppert pre tento typus románu úspešne razil pojem „iný“ historický román.

³ Pojem Niklasa Luhmanna.

⁴ „Während Studien [...] zum historischen Roman bis vor wenigen Jahren fast toposartig [...] die ‚Krise des historischen Romans‘ an den Anfang stellten, kann man inzwischen wieder getrost von einer Renaissance der Historie in der zeitgenössischen Literatur sprechen.“

⁵ Pozri hlavne Geppert 2009 a Geppert 1976.

⁶ Porovnaj Nünning 2013.

⁷ Porovnaj Nünning 1995, 223.

⁸ „Das geistige Klima unserer Zeit ist für den historischen Roman alles andere als günstig. [...] Der Roman unserer Zeit [...] entzieht sich seinem Wesen nach der ‚antiquarischen‘ und ‚monumentalistischen‘ Betrachtungsweise der Vergangenheit. [...] Seine einzige Möglichkeit liegt in der Richtung einer Verfremdung des Historischen, um [...] die andrängenden Probleme der Zeit an der nun zur austauschbaren Metapher gewordenen Historie zu messen und zu überprüfen.“

- ⁹ Porovnaj Friedrich 2013, 5.
- ¹⁰ Walter Kempowski: *Deutsche Chronik (1–9)*; 1971–81; Wolfgang Hildesheimer: *Mozart*, 1977; Adolf Muschg: *Gottfried Keller*, 1977; Hans Magnus Enzensberger: *Der kurze Sommer der Anarchie*, 1972, *Gespräche mit Marx und Engels*, 1973; Peter Hürtling: *Hölderlin*, 1976.
- ¹¹ Porovnaj napr. Schörken 1995, 66ff.; Rösen 1990, 135–152.
- ¹² Sten Nadolny: *Die Entdeckung der Langsamkeit*, 1983; Erich Hackl: *Auroras Anlaß*, 1987; Hans Magnus Enzensberger: *Requiem für eine romantische Frau*, 1988; Walter Kempowski: *Das Echolot*, 1993–2005.
- ¹³ Porovnaj Schilling 2012, 10.
- ¹⁴ „Dass die Themen „Geschichte“ und „kulturelle Erinnerung“ seit geraumer Zeit wieder regelrecht Hochkonjunktur haben, wird in kaum einem Genre so deutlich wie in der Gattung des historischen Romans. In vielen Nationalliteraturen ist dieses Genre zu einem populären Medium avanciert, in dem nicht nur die Hinwendung zur Geschichte, die kritische Auseinandersetzung mit dem kulturellen Erbe und eine verstärkte Reflexion über Grundprobleme historischer Sinnbildung zu beobachten sind, sondern auch selbst eine bemerkenswerte Bandbreite innovativer Erscheinungsformen und Funktionen hervorgebracht hat.“
- ¹⁵ „[...] dass die Konzentration auf die Geschichte mit einer Ausbildung neuer Formen verbunden war.“
- ¹⁶ „Diese Vielfalt wiederum unterstreicht die [...] These, daß Gattungen wie der historische Roman, das historische Drama und die fiktionale Biographie in den letzten Jahren eine bemerkenswerte Bandbreite neuer Erscheinungsformen hervorgebracht haben.“
- ¹⁷ „[...] den meisten bisherigen Beschreibungsmodellen mangelt es an typologischer Differenziertheit; zudem blenden sie poetologische, narratologische und funktionsgeschichtliche Fragen weitgehend aus.“
- ¹⁸ Podobne postupuje aj G. Grass v knihe *Mein Jahrhundert*, 1999 alebo v románe *Im Krebsgang*, 2002.
- ¹⁹ Niemand ist so materialreich ahnungslos als der sogenannte Zeitzeuge.
- ²⁰ Porovnaj Schulze 2010, 29; Vierhaus 2003, 23.
- ²¹ Tento pojem nemá v slovenčine ekvivalent. Ide o typ idylického triviálneho románu, ktorý sa zvykne prekladať aj ako „zošitový román“ – porovnaj Jelinek 2004, 133.
- ²² <https://www.youtube.com/watch?v=hqH5yTaufxI> (1:06:42) [2. 5. 2014]
- ²³ Rozprávač vraví, že je premárnený čas opisovať dejiny sedliakov z Eschbergu, ich všedný deň nie je hoden toho, aby sa o tom viedla kronika, hovorí o neznesiteľnej fádnosti sedliackej existencie.
- ²⁴ „Unverzichtbar für einen Blick auf den historischen Roman in der Postmoderne auf Seiten der deutschsprachigen Autoren ist Christoph Ransmayrs *Die letzte Welt*“ (1988).
- ²⁵ Pozri hlavne Petras 2013, 83–99.
- ²⁶ Na jednej strane máme autentickú správu o skutočne zrealizovanej výprave, na druhej strane máme fingovaný lodný denník.
- ²⁷ O výraznú formu takéhoto kontrastovania ide aj v prípade Menassovho *Vyhnanía z pekla*.
- ²⁸ „Für das Verhandeln von Fragen der Zeitlichkeit bietet sich der historische Roman an, weil er durch die Verschränkung mehrerer historischer Ebenen stets die Frage einer Bezugnahme von Vergangenheit und Gegenwart aufwirft.“
- ²⁹ „... auch die Untersuchung der räumlichen Gestaltung lässt interessante Erkenntnisse über den historischen Roman seit der Postmoderne erwarten. Auffällig ist beispielsweise, dass viele Romane zunächst einen betonten Gegensatz von Zentrum und Peripherie herausarbeiten, diesen jedoch im Verlauf der Handlung verlagern oder sogar aufheben.“
- ³⁰ Ide o históriu „ako keby“, čo je v tomto prípade ponáška na hlavné dielo rakúskeho filozofa Vaihinger-*era* „Die Philosophie des Als ob“.
- ³¹ „Der historische Roman wird von Autoren seit 1980 nicht nur verwendet, um selbstreflexiv über das Verhältnis von Historie und Fiktion (bzw. von Historio-graphie und Literatur) nachzudenken oder eine Rückkehr zum Erzählen zu propagieren, er bietet sich auch an für die literarische Erörterung literaturtheoretischer Probleme, für die Umsetzung literaturwissenschaftlicher Theoriebildung im Medium der Fiktion oder für das Durchspielen verschiedener Formen von Zeitempfinden und Zeitkonzepten.“

³² V nemeckom prostredí porovnaj Salewski.

³³ Niektoré momenty stvárňovaných udalostí však nie sú ahistorické: Tak napríklad Karl May sa skutočne nachádzal 8. septembra 1908 spolu so svojou druhou manželkou Klárou na lodi „Der große Kurfürst“ s cieľovým prístavom v New Yorku.

³⁴ „Wenn manche seiner Personen nicht bis in die jüngste Vergangenheit gelebt hätten [...], könnte man ihn einen ‚historischen Roman‘ nennen.“

³⁵ Ich bin nicht auf Kur gekommen. [...] Ich wollte mir den Uranstollen ansehen, in dem die Kommunisten meinen Vater gequält haben, bis er am Ende an den Verstrahlungen starb.“

³⁶ „Es ist ein dokumentierter Fall aus der Schreckensgeschichte des 20. Jahrhunderts.“

PRAMENE

JELINEK, E. (1999): *Milénky* (Liebhaberinnen, 1975). Prel. Jana Bžochová-Wild, 2. vyd. Bratislava: Aspekt, 2004.

HASLINGER, J.: *Jáchymov*. Frankfurt a. M.: Fischer, 2011.

HENISCH, P.: *Vom Wunsch, Indianer zu werden: Wie Franz Kafka Karl May traf und trotzdem nicht in Amerika landete*. Wien: Residenz Verlag, 1994.

MENASSE, R.: *Die Vertreibung aus der Hölle*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 2001.

RANSMAYR, Ch.: *Die Schrecken des Eises und der Finsternis*. Frankfurt a. M.: Fischer Verlag, 1984.

SCHNEIDER, R.: *Sestra spánku* (Schlafes Bruder, 1992). Prel. L. Šimon. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1997.

SCHNEIDER, R.: *Schlafes Bruder*. Leipzig: Reclam Verlag, 1992.

LITERATURA

FERGUSON, N. (ed.): *Virtuelle Geschichte. Historische Alternativen im 20. Jahrhundert*. Darmstadt: Primus Verlag, 1999.

FETSCHER, I.: Wo sitzt die Genialität? In *Spiegel Spezial* (1991/3): Bücher 1991, s.122–126.

FRIEDRICH, H.-E.: Die Wiederkehr des historischen Romans seit den 1980er Jahren. In FRIEDRICH, H.-E. (ed.): *Der historische Roman: Erkundung einer populären Gattung*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang Verlag, 2013, s. 1–15.

GEPPERT, H. V.: *Der Historische Roman. Geschichte umerzählt von Walter Scott bis zur Gegenwart*. Tübingen: Francke, 2009.

GEPPERT, H. W.: *Der „andere“ historische Roman. Theorien und Strukturen einer diskontinuierlichen Gattung*. Tübingen: Niemeyer, 1976.

HOLZNER, J. – WIESMÜLLER, W. (ed.): *Ästhetik der Geschichte*. Innsbruck: Germanistische Reihe 54, 1995.

KOHPEISS, R. (a): *Der historische Roman der Gegenwart in der Bundesrepublik Deutschland. Ästhetische Konzeption und Wirkungsintention*. Stuttgart: Erich Schmidt Verlag, 1993.

KOHPEISS, R. (b): Wie ein Phönix aus der Asche. Anmerkungen zur Entwicklung des historischen Romans nach 1945. In BRAUNECK, M. (ed.): *Der deutsche Roman nach 1945*. Bamberg: Buchner, 1993, s. 235–261.

NÜNNING, A.: Von der fiktionalisierten Historie zur metahistoriographischen Fiktion: Bausteine für eine narratologische und funktionsgeschichtliche Theorie, Typologie und Geschichte des postmodernen historischen Romans. In FULDA, D. – TSCHOPP, S. S. (ed.): *Literatur und Geschichte: Ein Kompendium zu ihrem Verhältnis von der Aufklärung bis zur Gegenwart*. Berlin: de Gruyter, 2002, s. 541–570.

- NÜNNING, A.: *Von historischer Fiktion zu historiographischer Metafiktion. Bd. 1: Theorie, Typologie und Poetik des historischen Romans*. Trier: Wissenschaftlicher Verlag, 1995.
- NÜNNING, A.: Wie Erzählungen Kulturen erzeugen: Prämissen, Konzepte und Perspektiven für eine kulturwissenschaftliche Narratologie. In STROHMAIER, A. (ed.): *Kultur – Wissen – Narration. Perspektiven transdisziplinärer Erzählforschung für die Kulturwissenschaften*. Bielefeld: transcript Verlag, 2013, s. 15–53.
- PETERS, H. G.: Geschichte als Dichtung. Zur Problematik des historischen Romans. In *NDH 10* (1963), č. 91, s. 5–23.
- PETRAS, O.: Eine „unumgängliche Gegenwart“. Zu Christoph Ransmayrs *Die Schrecken des Eises und der Finsternis*. In FRIEDRICH, H.-E. (ed.): *Der historische Roman: Erkundung einer populären Gattung*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang Verlag, 2013, s. 83–99.
- RÜSEN, J.: Geschichtsschreibung als Theorieproblem der Geschichtswissenschaft. Skizze zum historischen Hintergrund der gegenwärtigen Diskussion. In RÜSEN, J.: *Zeit und Sinn. Strategien historischen Denkens*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1990, s. 135–152.
- SALEWSKI, M. (ed.): *Was wäre wenn? Alternativ- und Parallelgeschichte: Brücken zwischen Phantasie und Wirklichkeit*. Stuttgart: Steiner, 1999.
- SCHILLING, E.: *Der historische Roman seit der Postmoderne. Umberto Eco und die deutsche Literatur*. Heidelberg: Universitätsverlag, 2012.
- SCHÖRKEN, R.: *Begegnungen mit Geschichte. Vom außerwissenschaftlichen Umgang mit der Historie in Literatur und Medien*. Stuttgart: Klett-Cotta, 1995.
- SCHULZE, W. (1996): *Einführung in die Neuere Geschichte*. Stuttgart: UTB, 2010.
- VIERHAUS, R.: *Vergangenheit als Geschichte: Studien zum 19. und 20. Jahrhundert*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2003.
- <https://www.youtube.com/watch?v=hqH5yTaufxI> (1:06:42) [2. 5. 2014].
- http://ceskobudejovicky.denik.cz/zpravy_region/brankare-modreho-zabila-prace--na-urau20100308.html [2. 5. 2014].

FIVE MODALITIES OF THE AUSTRIAN HISTORICAL NOVEL

Historical Novel. Robert Menasse. Christoph Ransmayr. Robert Schneider. Peter Henisch. Josef Haslinger.

The historical novel is a genre connected with such names as Patrick Süskind, Christoph Ransmayr or Robert Schneider, i. e., the “classical authors” of literary postmodernism. The article maps aspects of research and thinking about the historical novel, sketches the contours of its development as a genre in German-speaking countries and finally focuses on particular manifestations of the historical novel, specific poetic concepts, represented by the Austrian authors Robert Menasse, Christoph Ransmayr, Robert Schneider, Peter Henisch and Josef Haslinger.

Mgr. Roman Mikuláš, PhD.
Ústav svetovej literatúry SAV
Konventná 13
811 03 Bratislava
roman.mikulas@savba.sk